

**ODDO KAMPI ÖRNEĞİNDE FRANSA'YA ERMENİ GÖÇÜ, ERMENİLERİN
KAMP HAYATI VE FRANSLARIN ERMENİ GÖÇMENLERE YÖNELİK
TAVIRLARI**

*Armenian Migration to France in the Example of Oddo Camp, Camp Life of Armenians and
French Attitudes towards Armenian Immigrants*

Özer ÖZOCAK¹

¹Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Amasya, ozer.ozocak@amasya.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0129-7937

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
06.06.2022
Kabul/Accepted:
20.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1122542

Anahtar Kelimeler

Göç, Ermeniler, Fransa,
Kamp.

Keywords

Migration, Armenians,
France, Camp

ÖZ

Göçmen, yaşanılan yerleri çeşitli sebeplerle terk edenleri ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Belirtilen kelimenin kapsamında yer alan insan gruplarından ya da milletlerden bazıları tarihi süreçte Fransa'ya yerleştiler. Bunlar arasında Ermeniler de yer almakta olup Fransa'ya göçleri ağırlıklı olarak I. Dünya Savaşı'nın bütün dünyada mevcut düzeni alt üst ettiği bir ortamda gerçekleşti. Fransız yönetimi, uzun yıllardır Anadolu topraklarını ele geçirme istekleri doğrultusunda birlikte hareket ettiği Ermenilerin bir kısmını hiçbir hazırlığın yapılmadığı eski askeri kamplardan olan Oddo Kampı'na zorla yerleştirdi. Fransız idarecileri, kamp sakinlerini kendi vatandaşlarına yönelik sağlık gibi temel alanlardaki standart uygulamalarından mahrum bıraktılar. Belirtilen yaklaşımlarıyla Fransa'daki Ermeniler arasında veremin çok ciddi boyutlara ulaşmasına neden oldular. Fransızların Ermenilere yönelik mevcut tutumları, 'indolent orientals (uyuşuk doğulu)' olarak adlandırılmalarıyla Ermenilerin dışlanma duygusunu yakından hissetmelerine yol açtı. Bu bakımdan çalışmamızla kendi sınırları dışında gerçekleşen göç hadiselerine ilişkin oldukça sert ifadeler kullanan ve tavır takınan Avrupalı devletlerden birine yönelik kitlesel bir göç hareketi karşısında nasıl bir tutum takındıklarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Göçlerin ve göçmenlere yönelik muamelelerin yoğun olarak tartışıldığı günümüzde, Fransa'nın bir dönem ittifak içerisinde olduğu Ermenileri Oddo Kampı'na yerleştirme uygulaması, kamptaki Ermenilerin mevcut durumları ve Fransızların Ermeni göçmenlere yönelik muameleleri dönemin kaynakları merkezli olmak üzere incelenecektir.

ABSTRACT

Immigrant is a concept used to express those who leave their places of residence for various reasons. Some of the groups of people or nations within the scope of the specified word settled in France in the historical process. Armenians are among them, and their migration to France mainly took place in an environment where the World War I upset the existing order in the whole world. In line with their desire to seize Anatolian lands for many years, the French administration forcibly placed some of the Armenian immigrants in the Oddo Camp, which is one of the former military camps where no preparations were made. The French administrators deprived the camp residents of their standard practices in basic areas such as health care for their citizens. With their stated approach, they caused tuberculosis among the Armenians in France to reach very serious dimensions. The current attitudes of the French towards the Armenians, as they were called 'indolent orientals', caused the Armenians to feel the feeling of exclusion closely. In this respect, our study aims to reveal what kind of attitude they took in the face of a mass immigration movement towards one of the European states that used very harsh expressions and took a stand regarding immigration events that took place outside their borders. Today, when immigration and the treatment of immigrants are discussed intensively, the practice of placing Armenians in the Oddo Camp, with which France was in alliance for a while, the current situation of the Armenians in the camp and the French treatment of Armenian immigrants will be examined based on the sources of the period.

Atf/Citation: Özocak, Ö. (2022). Oddo Kampı Örneğinde Fransa'ya Ermeni Göçü, Ermenilerin Kamp Hayatı ve Fransızların Ermeni Göçmenlere Yönelik Tavrı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1311-1324).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Özer ÖZOCAK, ozer.ozocak@amasya.edu.tr

1. Giriş

Göçmen, modern dünyada en çok zikredilen kavramlardanır. Sözlükte, kendi ülkesinden ayrılarak göç edenleri tanımlamak üzere kullanılır (TDK, 2020). İnsanlığın bütünüyle çok hızlı bir teknolojik değişim ve dönüşüm yaşadığı çağımızda kavramın ihtiva ettiği anlamlar, farklı coğrafyalardaki birey ve toplumlar nazarında birbirlerine yakın duyguların hissedilmesine neden olmaktadır. Göç hareketleri, yaklaşık bir asır öncesinde oldukça yoğun bir biçimde yaşandı. XX. asrın ilk çeyreğinde yaşanan göçler, farklı kimliklerin mülteci ya da göçmen olarak nitelendirilmesine neden oldu (Özocak, 2014: 3483-3493). Bu döneme ilişkin bilgi kaynaklarımız ve bilgilerimiz bugüne nazaran daha sınırlı olsa da göçlerin yol açtığı genel durumu yorumlamamızı sağlayan kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynaklar ışığında özellikle de diaspora Ermenilerince dünya genelinde Türkiye aleyhtarı bir havanın esmesini amaçlayan girişimler karşısında Ermeni sorunu bağlamında farklı değerlendirmeler yapmamıza imkân sunan yaklaşımlar sergileyebilmekteyiz. Bilindiği üzere İngiltere, Fransa ve Rusya'nın başta yer aldığı bazı devletler, Anadolu topraklarında çok ciddi bir değişimin yaşandığı I. Dünya Savaşı ve sonrasında, Ermenileri kendilerine ait bir devlet inşa etme vaadiyle kışkırtmak suretiyle Osmanlı Devleti bünyesinde Ermeni meselesi olarak adlandırılan yeni bir sorunun gün yüzüne çıkmasında etkili oldular. Esasen aynı devletler XIX. asrın başlarından ortaya çıkan Yunan meselesinin ardından Sırp meselesi, Bulgar meselesi gibi çok sayıda sorunun destekleyicileri oldular. Bütün bu sorunlarda, idaresinde bulunanlara yönelik tutumlarından ötürü Osmanlı Devleti'ni eleştirme ve temsilcileri vasıtasıyla İstanbul'a baskı kurma yoluna gittiler. Osmanlı unsurlarının mevcut durumlarını bahane ederek müdahaleleri ile yaşanan gelişmeler karşısında ciddi anlamda sarsılan devlet otoritesini işlevsiz hâle getirmeye çalıştılar. 93 Harbi ve Balkan Savaşları ile pek çok göçün yaşandığı Anadolu topraklarındaki karmaşayı artırmaya gayret ettiler (Karabekir, 2020; Gürün, 2010; Uras, 1987; Halaçoğlu, 2001; McCharty, 2019; Süslü, 2013; Bayramol, 2013; Ataöv, 2014; Metintaş, 2018; Bashanov, 2019; Kılıç, 2017).

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, dış müdahalelerin de etkisi ile yaşanan köklü değişimlerle daha da kırılğan bir hâle büründü. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerin Ermeniler üzerinde de tesirleri oldu. Bilhassa belirtilen süreçler zarfında Ermenilerin ittifak devletlerinin unsurları ile birliktelikleri yeni dönemde yaşam alanlarını değiştirmelerine yol açtı. Ermenilerin diaspora milletlerinden biri olmasına neden olan yıllarla birlikte Fransızlar ve Ermenilerin Anadolu topraklarında yürüttükleri iş birliği merkezli ilişkilerinde değişim yaşandı. Başta Marsilya olmak üzere Fransız limanları vasıtasıyla Ermenilerin ülkeye giriş yapmaları ile Ermeniler, Fransız topraklarında varlığı hissedilen unsurlardan biri hâline geldiler (BOA, DH. MKT.1734/106. (H.04.11.1307)). Batılıların Anadolu'yu işgal girişimleri, başarısızlığa uğrayınca ülkeye yönelik Ermeni göçleri daha da hız kazandı. Fransız-Ermeni ilişkilerinin yeni döneminde, Fransızların Osmanlı topraklarında yaşanan gelişmeler karşısındaki çatışmaları artıran siyasi tavırları sonrasında ülkelerine yönelik bir göç dalgası karşısında nasıl bir tutum takındıkları merak konusudur. Bu bağlamda çalışmamızda, I. Dünya Savaşı sonrasında ülkelerine göç eden Ermenileri yerleştirdikleri kamplardan biri olan Oddo Kampı örneğinde Fransız yönetiminin göçmenlere yönelik tutumları ele alınacaktır.

2. Oddo Kampı Öncesinde Fransa'ya Ermeni Göçleri

Lübnan kökenli bir iş adamı olan Hovel, Ermeni diasporasında olağan hâle gelen kıyaslamalardan birini yapar. Hovel, Lübnan'da Ermenilerin yaşam alanlarında kilise ve okuluyla Ermeni dili ve Ermeniliğin baskın olduğundan bahseder. Buna karşın Fransa'da yalnızca Ermenice konuşan bir çocuğun ailesi tarafından kahraman ilan edildiğini kaydeder (Chenorhokian, 2017). Hovel'in dikkat çeken kıyaslamasının gerçekleşmesi için ön şartlardan biri Fransa'daki Ermeni varlığıdır. Bu noktada Fransa'da Ermenilerin ne zamandan beri varlık gösterdikleri tam olarak bilinmediği belirtilmelidir. Fransa'daki en meşhur ilk Ermenilerden biri X. asırda Ermenistan'da doğan Aziz Grégoire de Nicopolis'tir (Mathorez, 1919: 331). Ülkedeki Ermeni varlığını oldukça eski dönemlere götüren bu tarihlendirme, Ermenilerin Fransızlarla ilişkilerinin bir sonucu olarak farklı tarihlerdeki Ermeni göçleriyle ilgilidir. Erken dönemde gerçekleşen göçlere rağmen Ermenilerin ülkedeki varlıkları toplam sayıları bakımından sınırlıydı ve Ermeni göçlerinin karakteristik özelliklerine bağlı olarak gerekçeleri birbirinden ayrıydı. Örneğin Minasyan'ın aktardığı, Fransızların İngilizlerle rekabetlerinden kaynaklanarak ülkeye yönelik göçlerin gerekçelerinden birini oluşturan gelişme oldukça ilginçtir. XVII. asrın sonlarına doğru İzmir'de bulunan İngiliz konsolosluğu, İzmir kapüşenlerinin papaz okulundan beş Rum çocuğunu kaçırıp bir papaz okulunun açıldığı Oxford'a gönderdi. Konsolosun İngiltere'ye götürdüğü çocuklar, dragomanların çocukları ve yeğenleriydi. Bu çocuklar, alacakları eğitim ve kültürün etkisi ile İngilizlerin yaklaşımlarını benimseyecekler ve Osmanlı topraklarında İngilizlerin kendi lehlerine kullanılabilecekti. Bu durum karşısında Fransızlar rahatsızlık duydular ve Marsilya'da Rum, Ermeni ve Süryani çocuklarının eğitim alacakları bir okulun açılması gerekliliğini hissettiler (Ter Minasyan, 2006: 157-159). Böylece ilk Ermeni göçlerine giden süreçlerden biri yaşandı. Belirtilen gelişme aynı zamanda Osmanlı topraklarında yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin kapsamına da girmektedir. Misyonerlik faaliyetleri yürüten Fransızlar, Osmanlı

sınırlarında Katolikliğin hamiliğini üstlenmeye çalıştılar (Özocak, 2022: 63-74). Osmanlı vatandaşları, Fransız misyonerlerinin faaliyetleri çerçevesinde teşviklerin ya da eğitim almak gibi sair kaygıların etkisi ile Fransa'ya göçler gerçekleştirdiler. Bu kapsamda Paris'e eğitim için giden Ermeniler çok önemliyken erkekler genellikle Paris, Nancy, Montpellier, Aix, Lyon-Fourvières ve genç kızlar Sevr ve Versay'a gittiler (Macler, 1917: 24). Fransız topraklarına yönelen her bir Ermeni göçü, ülkedeki Ermenilerin görünürlüklerini artırdı. Ermeniler, 1850'lerden itibaren Paris ve Marsilya'da yayınlanan gazeteleriyle varlık gösterdiler. Ermenilerin ülkedeki basın faaliyetlerinde, Fransa'da yayımlandığı biçimde adlarını aktaracağımız gazetelerle bazı kişiler ön plana çıktı. Bunlardan biri Le Réform isminde Ermenice-Fransızca bir gazete yayınlayan Etyen Oskanyan'dı. Oskanyan, 1848 yılında La Colombe du Massis ile Arevelq gazetesini kurdu. Araelq gazetesi, sonraları doğu ve batı şeklinde çıkarılarak Ermeni dilinin geliştirilmesine çalışıldı. Bunların haricinde Haïastan Pariz, Paris-Nouvelles, Banasêr, Anahit, Est-Ouest, Hérik è Jamanak, Hamalsaran, Kharazan, Kuoan Portz, Hentchak, Azat-Khosq, Haï Kianq, Haï Pariz, L'Arménie, Pro Armenia, Artzakanq Parisi, Maïréni Lérou, Vêradzenound çıkarılan gazetelerin arasında yer alır (Macler, 1917: 23). Bahsi geçen gazetelerden L'Armenie, kurucu ismi Portakalyan ile dikkatleri üzerine çekti. Portakalyan'ın üzerine ayrıca eğilmek, I. Dünya Savaşı öncesinde Fransa'ya göç eden Ermenilerin yürüttükleri basın faaliyetlerini ve Osmanlı Devleti'nin Fransa'daki Ermenilerden bazılarını nasıl baktığını anlamak için faydalı olacaktır. Portakalyan, 'Ermeniler müteyakkız olunuz' çağrısını da yaptığı L'Armenie gazetesi ile Osmanlı Devleti'nin rahatsızlık duyduğu yayınları çıkaranlardandı (BOA, DH. EUM.2.Şb. 27/23. (H.07.11.1334)). Yayınların oluşturduğu rahatsızlık, Fransız makamları nezdinde yapılacak girişimlerle Portakalyan'ın ülkeden kovulması fikrinin benimsenmesine değin uzandı (BOA, BEO. 6/389. (H.21.10.1309)); BOA, DH. TMİK. M. 4/4. (H.28.11.1313)). Portakalyan, dönemin basınında da çok sayıda habere konu oldu. Bunlardan birinde, Tarık gazetesinde Van Valisi Halil'in yazdığı mektupla Hakkâri dolaylarında bulunan jandarmanın bir Ermeni çetesini kovaladığı, Ermeniler arasında meşhur olan iki çeteciye öldürdüğü, diğerlerinin kaçtığı ve olay sırasında biri martini ve ikisi berdan olmak üzere birkaç silaha el konulduğu bilgisi verildi. Bu olay üzerine Londra'da bulunan Ermenilerden Avedis Badkan ve Marsilya'da bulunan Portakalyan, öldürülen iki çeteci için Garabet Kulaksızyan'a mektup gönderdiler. Portakalyan kendisi gibi Vanlı olan Kulaksızyan'a 27 Nisan 1889'da gönderdiği mektubu yayımlattığını bildirdi. Portakalyan, mektubun devamında özellikle de Van ve çevresi hakkında bilgi vermesini ve 'd'Association Patriotique (Vatanseverler Derneği)' adında bir dernek kurduklarından bahsederek kendilerine üye bulmasını talep etti (Stamboul, *Les événements de Van*, 25.06.1889).

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Portakalyan'ın da aralarında bulunduğu Ermenilerin Fransa'daki basın faaliyetleri, Osmanlı topraklarındaki Ermeni isyanlarının teşvik edilmesinin ve Fransız makamları ve toplumu nezdinde Türk karşıtı propagandanın zemininin hazırlanmasıyla kalmayıp Ermeni toplumunun çeşitli alanlarda değişim ve dönüşümüne etki etti. Zaman içerisinde Fransa, yaşlılar ve gençlerin de aralarında yer aldığı farklı kesimlerden Ermenilerin gündelik hayatını, adetlerini, modalarını ve gazetelerini takip ettiği ülke hâline geldi. Fransızlar, Ermeniler için geleneklerin, giysilerin ve dekorların alınmasının ötesinde zihni ve duygusal açıdan da etkilendikleri bir millete dönüştüler (Ter Minasyan, 2006: 29). Bu durum Fransa'yı, Ermenilerin göç rotalarında öncelikli ülkelerden biri hâline getirdi. Fransa'ya yönelen Ermeni göçleri esnasında 10 Ağustos 1890'da İstanbul'da doğan Yakupyan da 1908'de şehri terk ederek 17 Mayıs 1917'de Fransa'daki Ermenilerin katılım sağladıkları Paris'te verilen bir konserde orkestra şefliği yaptı (Macler, 1917: 30).

Fransa'daki Ermeni diasporasının temelleri, Tehcir hadisesine değin Portakalyan ve Yakupyan gibi bazı isimlerin ön plana çıkarak çeşitli olaylara iştirak edenlerin de aralarında yer aldığı kişilerin ferdi gerekçelerle ve kısmi nitelikteki göçleriyle atıldı. Bu göçlerden birine dair La Justice gazetesinde, son zamanlarda Marsilya'ya 17 Ermeni'nin geldiği ve Saint-Pierre hapishanesinde gözaltına alındığı bilgisi verilmektedir (La Justice, *Les Détenus Arméniens à Marseille*, 09.09.1896). Bir diğer göç, Osmanlı Bankası saldırısına katılanlardan Kaspar Nalbantyan tarafından Marsilya'ya firar ederek gerçekleştirildi (BOA, DH.TMIK.M. 215/49. (H.20.12.1323)). Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılması ile birlikte göçlerin yapısal özelliklerinde köklü bir değişim yaşandı. Savaş öncesinde Marsilya Ermenileri, yedi-sekiz ticarethane, iki yüz zanaatkâr ve esnafın da aralarında bulunduğu toplamda üç yüz ila dört yüz kişiden fazla olmayan bir topluluktan (Tékian, 1929: 71). Bu görüntü, XIX. asrın sonlarından itibaren Anadolu'da ciddi hadiselerin yaşanmasına sebep olan Ermeni ayaklanmaları ve Fransızların da aralarında yer aldığı Batılı devletlerle Ermenilerin iş birlikleri ile değişime uğramaya başladı. Bir Ermeni devletinin inşası için verilen mücadelenin başarı ile neticelenmesinde Fransızların desteğini almak çok önemli görüldü. Bu destek talebi yaklaşık 150 kişinin katılımıyla 2 Kasım 1896'da Paris'te Sainte Clotilde Kilisesi'nde gerçekleştirilen ayinlerin birinde gündeme geldi. Ayini yöneten Ermeni papazı, Ermenilerle Fransızlar arasındaki Haçlı Seferleri döneminde yürütülen birlikteliğe değindiği konuşmasında şimdilerde Ermenilerin binlerce kayıp vererek Fransızlara yalvarır mahiyette kollarını açtıklarını dile getirerek Fransızlardan yardım talebinde bulundu (Bağçeci, 2010: 835-859). Fransız-Ermeni ittifakının yoğunlaşmasını hedefleyen bu ayinde beklenen yardım talebi de taraflar arasındaki

irtibatın kuvvetlenmesinin yansımasıydı. Bu ittifakla Fransa'daki Ermeni nüfusuna ilişkin verilen rakamlar, 1914 yılında 4.000 dolaylarına kadar yükseltildi (Akgönül, 2002: 222-251). Turabian'ın eserinde isim listesini verdiği Ermeni gönüllülerinin ittifak devletleri ile birlikte hareket etmeleri, I. Dünya Savaşı yıllarında tehcir kararının alınmasında etkili oldu. Tehcir kararı ile Osmanlı Devleti'nin güneydeki topraklarına yerleştirilen Ermeniler, buradan da Fransa'ya göç ederek ülkedeki sayıları hızla arttı (Turabian, 1917). Bu yer değiştirme, Ermeni göçlerini kitlesel bir hâle dönüştürdü. Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybeden taraflar arasında yer alması ile başlayan Anadolu topraklarının işgal süreciyle de yeni bir göç dalgası yaşandı. Afyon Karahisarlı Annik Tehleryan'ın aşağıdaki satırlarda anlattıkları belirtilen döneme denk gelen göçmenlerden birinin hikâyesi olması bakımından dikkat çekicidir:

“1921 yılında Mustafa Kemal'in ordusunun ilerlemesinden önce İzmir'den ayrılmak için harekete geçtim. İzmir limanında üç gün ve üç gece geçirdikten sonra iki kuzenimle birlikte Pire'ye götürecek bir Amerikan gemisine bindik. Pire gittiğimizde 45-50 Ermeni yetimin olduğu batık bir teknede kaldım. Daha sonra Yunanistan Kraliçesi tarafından yetimler için tahsis edilen Oropos'taki bir yetimhanede iki yıl geçirdim. Burada Türkçe konuşmadığım için Ermenice öğrendim. Bir gazeteden annemin, kız ve erkek kardeşlerimin Selanik'te olduklarını haber aldım. Selanik'e giderek aileme katıldım ve onlarla iki yıl kaldım. Bir kilisede Ermenistan'a ve Fransa'ya götürecek ilanlara rastladım. Ermenistan'a gitmek üzere kayıt yaptırды; ancak amcam Fransa'ya gitmek için bizi zorladı. Bunun üzerine 1925 yılında Marsilya'ya ulaştım. Marsilya'dayken Haute-Loire'de iş bulacak ya da annemin çalıştığı ipek fabrikasına girecektim. Marsilya şehrinde iki buçuk yıl kaldıktan sonra 1927'de Lyon'a ve 1928'de Tarare'ye gittim. Tarare'de dört yıl kalarak terziliği öğrendiğim bir ipek fabrikasında çalıştım. Evlendim. Kocamla birlikte D'aubenas yakınlarında bulunan Lalevade'ye gittik. Burada Fransızca öğrendim ve çocuğumuz da okula gitti. Kendi terzi dükkânımı açtım, eşim marangozluk yaptı.” (Huard, 2007: 34-52).

Diaspora Ermenilerinin bir ferdi olarak Tehleryan'ın yeni bir yaşam kurma çabasında olduğu ülke ve göçünün gerçekleştiği tarih aralığı Ermenilerin I. Dünya Savaşı sonrasındaki yeni göç dalgaları ile doğrudan ilgilidir. Zira Ermeniler, Anadolu'nun işgal yıllarında da büyük bir Ermeni devleti inşa etmek için giriştikleri mücadelede Fransızlarla birlikte hareket ettiler. Tehleryan'ın anlatımında görüldüğü üzere belirtilen birliktelik 1921 yılına gelindiğinde büyük oranda başarısızlığa uğratıldı. I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin güney topraklarına yerleştirilenlerle Anadolu'da yaşamakta olan Ermenilerden bazıları 1923 yılında Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Anadolu topraklarının ele geçirilmesi ümitlerini yitirmeleri ile hızla Fransa'ya göç etmeye başladılar. Fransa'ya göçler, sadece bir süredir devam ettirilmekte olan taraflar arasındaki ittifaktan kaynaklanmadı. Fransa'daki ekonomik durumun elverişliliği ve çalışma kontratı sisteminin varlığı, Birleşmiş Milletlerin mültecileri ekonomik, hukuki ve siyasi açıdan koruyacak adımlar atması ile Ermenilerin Türkiye'ye yeniden dönüşlerinin imkansızlığı da Fransa'nın Ermeni göçleri açısından önemli ülkelerden biri hâline gelmesinde önemli olduğu iddia edildi.

Şartların Ermeni göçlerinin Fransa'ya yönelmesine neden olduğu bir ortamda göç edenlerin büyük bir kısmının İzmir ve Kilikya dolaylarından olduğu görülür (Gauthier, 2011: 73-104). İstanbul ve Batum da göçlerin gerçekleştirildiği yerlerdendi (Mouradian, 2010: 19). Farklı yerlerden Ermeni göçlerinin gerçekleştiği bu sıralarda ne kadar Ermeni'nin ülkeye göç ettiği tam olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda, 1920'ler sonrasında gerçekleşen Ermeni göçlerine ilişkin farklı rakamlar zikredilmektedir. Marsilya vasıtasıyla ülkeye giriş yapan Ermeni göçmenlerinin sayısı 15.000'den 30.000-60.000 aralığına kadar yükseltilmektedir (Burgess, 2008: 158). Göçmen sayıları hakkında bilgi veren Kevorkyan'a göre, 1922-1924 yılları arasında Marsilya limanına 58.000 Ermeni gelirken bunların çoğu Saint-Jérôme, Les Mille gibi kamplara yerleştirildiler (Reconstruire la Nation, 2015). Kunt, Kevorkyan ile aynı rakamı zikretmekle birlikte Ermeni göçlerine ilişkin tarih aralığını 1922-1927 şeklinde bir miktar genişletmekte ve Sainte-Marthe kampını da Ermenilerin yerleştirildikleri kamplardan biri olarak ifade etmektedir (Kunt, 2007: 321-331). Temime göre ise, 1923 yılı sonunda 6.000'den fazla Ermeni Marsilya'da kalmaktaydı. Savaş sonrası Fransa'sında, Ermeni göçleri karşısında daha önceden kışla olarak kullanılan barakalara Ermeni göçmenlerin yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Ermeni göçmenlerden, Tourville gemisinin yolcuları geçici olarak Mirabeau kampında ağırlandı (Temime, 2007: 22-32). Çadırlar ve barınakların bulunduğu Mirabeau kampında Ermeni birliği yardım etmekteydi (Lewis, 2007, 219-220). Görüleceği üzere Marsilya'ya göç eden Ermenilerin yerleştirildikleri kamplara dair çok sayıda kamp ismi zikredilmektedir. Bu kampların her biri Ermeni göçmenleri ağırlasa da aralarında Fransa'ya göç eden Ermenilerin genel durumlarının ve Fransızların Ermenilere karşı muamelelerinin en iyi biçimde anlaşılacağı kamp, sayı ve önem bakımından diğerlerinden ayrıışan Oddo Kampı'dır.

3. Oddo Kampı ve Ermenilerin Kamp Hayatı

Oddo Kampı, şimdiki Félix-Zoccola Caddesi ile Capitaine Geze Bulvarı arasındaki La Cabucelle Meydanı'nda bulunmaktaydı (Foto 1). I. Dünya Savaşı yıllarında Fransız topçu birliklerinde görev yapan Vietnam, Kamboçya ve Laosluların aralarında yer aldığı Hindu-Çinliler buradan cephelere sevk edilirdi. Kampın en meşhur sakinlerinden biri Ho Chi Minh olarak tanınan Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk başkanı Nguyễn Ái Quốc'dur (Boghossian, 2009: 64). Oddo Kampı, I. Dünya Savaşı'nın ardından farklı milletlerin Fransa'ya göç ettikleri dönemde Ermenilerin yerleştirildikleri kamplardan biriydi. Buna karşın I. Dünya Savaşı ve takip eden yılların dünya genelinde yol açtığı kaosu da etkisi ile savaşa doğrudan ya da dolaylı yollardan katılım sağlayan herhangi bir millet ya da grubun sayısal olarak tespit edilmesindeki zorluk kendisini düzensiz bir seyir izleyen göçlerle Fransız topraklarına gelerek Oddo Kampı'na yerleşen Ermenilerde de gösterir. Belirtilen zorluk ülkedeki ve kamptaki Ermeni nüfusun tam olarak tespit edilmesine engel olarak kampta yaşam sürdüren Ermenilerin sayılarına ilişkin ancak yaklaşık rakamların verilmesine yol açar. Kampa yerleştirilen Ermenilerin sayılarına ilişkin net olmama hâli, Oddo Kampı'nın Fransa'ya göç eden Ermeniler için sürekli bir ikamet adresinden ziyade ülkeye yoğun olarak göçlerin gerçekleştiği dönemde geçici bir yaşam alanı olmasından da kaynaklanır (Foto 1). Bu yönüyle kamptaki insan sayısında, kampın dışına doğru gerçekleşen göç hareketlerine bağlı olarak değişiklikler yaşandı (Temime, 2007: 22-32). Bu nedenle Oddo Kampı ülkedeki Ermeniler için isimleri tespit edilebilen bazı göçmenlerin de kaldıkları, geçici bir yaşam alanı olmanın ötesinde bir şey ifade etmemekteydi (Webaram, 2020). Vahanyan, Sarrafyan, Agopyan, Tacidyen, Markaryan gibi aileler ise ülkeye göç eden Ermeni ailelerden bazılarıydı (Gauthier, 2016: 100).

Foto 1. Oddo Kampı'ndaki Ermenileri Gösteren Fotoğraf (Kaynak: <https://tourismemarseille.com/fiche/camp%20oddo-refugies-armeniens-de-marseille/>, 09.11.2020).

Oddo Kampı'ndaki Ermeni nüfusun tam olarak ortaya konulamamasına neden olan güçlüğü ifade eden tespitin ardından yine de kampta bulunan Ermenilerin sayılarına ilişkin bazı verilerin aktarılması kampın kapsamının ortaya konulması için faydalı olacaktır. Bu doğrultuda Temime'ye göre Oddo Kampı, Ermenilerin yerleşimlerine açıldığı sıralarda birkaç yüz kişiyi ağırlamaktaydı. 1923 yılı sonlarına gelindiğinde, 3000 civarında Ermeni'nin geçici ikametgâhları hâline geldi. Kampın en fazla 2.000 kişiyi alabilecek kapasiteye sahip olan kırk adet barakası olmasına karşın aynı zaman diliminde yerleştirilenlerin sayısının 3000'i aşması ile Oddo Kampı haddinden fazla kişiyi barındırdı (Temime, 2007: 22-32). Lewis'e göre ise, 1923 yılında Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra meydana gelen Ermeni göçleri ile 857 erkek, 894 kadın ve 15 yaş altı 754 çocuktan oluşan iki binden fazla kişiye Oddo Kampı sığınak oldu (Lewis, 2007, 222). Kampın 1922-1924 yıllarına ilişkin Ermenice rapor merkezli olarak bilgi veren Bogosyan'a göre ise, 1923 ve 1924 yılları zarfında kampta 110 doğum ve 50 evlilik yapılırken kamp sakinlerinden 80 kişi de hayatını kaybetti. Diğer taraftan Bogosyan verdiği bu bilgiye karşın kampta sürekli nüfus hareketliliği olmasından ötürü insan sayısının ve kalış sürelerinin kesin olarak tespit edilmesinin pek mümkün olmadığı gerçeğini kaydetmeyi ihmal etmez (Boghossian, 2009: 68).

İçeri ve dışarıya dönük göçlerle sayısal bakımdan değişkenlik gösteren Oddo Kampı'nda 200 tane eski askeri baraka vardı (Mouradian-Kunt, 2010: 20). Ermeniler, barakalara yerleştirilmeye başlandıktan sonra kampın idare edilmesi sorunu belirdi. Bu noktada ön plana Paris Barış Konferansı'nda Ermenistan Cumhuriyetini temsil eden Tigran Mirzayan çıktı (Mouradian-Kunt, 2007: 20). Mirzayan bu sıralarda, Ermenistan'ın Marsilya Konsolosluğu'nu yapmaktaydı. Paris makamlarıyla temasa geçerek 27 Kasım 1922'den itibaren Oddo Kampı'nın idaresini aldı. Mirzayan'ın yanı sıra kampın idaresi açısından önemli isimler arasında Takvor Haçikyan ve Moses Değirmenciyan yer aldı. Kamp yönetimi, kamptaki şartların iyileştirilmesi için Bayan

Rusyan ve Gevontyan, Tekeyan, Şahlamyan, Turabyan ve Çibukyan'ın yanı sıra New York'tan Bayan Azaryan ve Ermeni Genel Yardım Birliği gibi kişi ve kurumlarla birlikte hareket etti. Fransızların Ermeni lejyonlarında görev yapan Takvor Haçikyan dönem içinde kampın yöneticisi olarak atandı ve 1926'da kampın kapanmasına kadar idareyi sürdürdü (Boghossian, 2009: 66). Kampın ekonomik gelirleri ağırlıklı olarak kendi kaynaklarından sağlandı. 15 yaşından büyük olan her bir kamp sakininin aylık elde ettiği gelirlerden elli frank kesinti yapılırdı. Gauthier'e göre, 1926 yılı bahar ayında kampta toplam 1430 kişi yaşamaktaydı. 604'ü kamp idaresine ekonomik destek veren kişilerdi ve bunlardan elde edilen aylık gelirler 5.000 Frank dolaylarındaydı. Öğretmenlerin maaşları tek başına 5.000 frangın 3.000 franklık kısmını oluşturmaktaydı. Diğer taraftan kamptaki kilisede düzenli olarak koleksiyon sergileri yapılırdı (Gauthier, 2016: 102). Kamp yönetiminin raporlarına yansıyan 1923-1924 yılı mali bilançosuna göre, 58.000 Franklık geliri vardı (Boghossian, 2009: 70). Genel manada idaresi Ermeni organizasyonlarının elinde olan Oddo Kampı'nda, Fransız hükümeti tarafından ayrıca 80.000 frank yardım yapılırdı. Kampın sürekliliğinin sağlanması ve sakinlerinin sıhhi ihtiyaçlarının giderilmesi için Ermeni toplumu tarafından fonlar artırıldıysa da kamp kısa sürede dolduğu için belirtilen fonlar tüketildi (Burgess, 2008: 152-153). Kamp idaresince, Fransız topraklarındaki ve dışındaki kişi ve oluşumlarla birlikte hareket edilerek soydaşlarının şartları daha iyi hâle getirilmeye çalışıldıysa da sağlık ve diğer alanlardaki yetersizliklerle kamp sakinlerinin hayvanlar gibi yaşadıkları da iddia edildi (Mandel, 2003: 90).

Fransız topraklarının ötesinde bağlar kuran, şartların yaşayanlar için pek de parlak olmadığı ve büyük oranda kendi iç kaynaklarıyla yetinmeye çalışan Oddo Kampı idarecilerinin çözümleri gereken çok sayıda sorun vardı. Kamp yönetimi, kampın içinde bulunduğu idari ve mali sorunları çözme noktasında eski tip Ermeni koloniciliğine dayanan yapı ile sorunları çözmekte zorlanıyorlardı. Bu durum karşısında Mirzayan ve Hagop Selyan'ın öncülüğünde 28 Eylül 1923'te Marsilya Ermeni Ulusal Birliği'ni kurdular. Kampı idare edenlerce hazırlanan bir raporla Le Petit Provençal ve Soleil'in gibi gazeteler eliyle yayımlanarak kampta yaşanan sorunların duyurulmasına çalışıldı (Boghossian, 2009: 67). Kamptakilerin sorunlarından ilki hem dış hem de iç kaynaklı bir emniyetsizlik durumuna karşın güvenliğin sağlanmasıydı. Dışardan kampa yönelik tehdit, Fransız yöneticilerin Ermeni göçmenlere karşı dışlayıcı tavırlarının etkisi ile bölge halkının kamp sakinlerine saldırılar gerçekleştirmesidir. İçerde ise, kamp sakinlerinin kendi aralarında yaşadıkları bireysel sorunları, büyük kavga ya da çekişmelere dönüştürmeleridir. Bu her iki ihtimal karşısında kampın güvenliğinin tesis edilmesi yoluna gidildi. Kamp yönetiminin çözmesi gereken sorunların başında soydaşlarının Fransa'ya uyum sorunları gelmekteydi. Fransız işverenlerle çalışabilecek durumdaki Ermeni işçileri buluşturarak soydaşlarını Fransa topraklarının bir parçası yapmak için Ermeni göçmenlerin aşmaları gereken en büyük sorun kamp sakinlerinin pek çoğunun Fransızca bilmemesiydi. Kampın idaresinin Fransız vatandaşlığına geçip Ermeni lejyonlarında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Takvor Haçikyan'a verilmesi de Fransızca bilgisi ile kamptaki soydaşlarının ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında Fransız hükümetinin yetkili organlarıyla daha rahat irtibat kuracağı düşüncesinden kaynaklandı (Temime, 2007: 22-32). Çalışmak isteyen kamp sakinleri ile Fransız işverenler arasında köprü olmak için yeminli tercüman M. Zaryan Bedros'un yürüttüğü bir çalışma ofisi kurularak dil sorunu ortadan kaldırılmaya çalışıldı (Boghossian, 2009: 66). Bir taraftan işçi ile işveren arasında köprüler kurulmaya çalışılırken diğer taraftan 1923 yılı sonrasında kamp sakinlerinin faaliyet gösterecekleri alanlarda yasal olarak haklarını savunmayı amaçlayan kooperatifleşmeye gidildi. Kamp, yeni gelenlerle birlikte çeşitli alanlarda hizmetlerin sunulmasıyla Ermeni yerleşimlerinin olduğu otonom bir köy görüntüsü aldı (Temime, 2007: 22-32).

Oddo Kampı'nın bulunduğu Marsilya'da yaşayan 1842 İzmir doğumlu M. Mesrob Nubaryan, *'Milletini, vatanını seven çocuklarımız tarihte benzeri görülmemiş bir acı çektiler; ama bugün size daha da artan sağlam bir güven duyuyorum. Erivan'da Ermeni bir hükümet var. Biz onun hızla büyümesini istiyoruz. Ermenistan'ı kurun'* sözleri ile Milletler Cemiyeti'ne işaret ederek Ermenistan topraklarında iyi bir eğitim verilmesi ve iş olanaklarının artırılması talebinde bulundu. Ermenistan'daki Ermenilerin daha iyi bir eğitim almalarını içeren bu çağrının gerisinde yatan kaygının benzeri yakın dönemlerde Oddo Kampı'nda da görüldü (Krafft-Bonnard, 1926: 66-67). Küçük yaşlardaki kamp sakinlerinin eğitimden uzak kalmamaları ve Fransız toplumuna uyum süreçlerinin hızlandırılabilmesi için çocuklara eğitim verilmesi kamptaki giderilmesi gereken ihtiyaçların başında gelmekteydi. 1923 yılı sonlarına doğru, çocukların eğitim almaları için kamptaki barınaklardan biri okul hâline getirildi (Temime, 2007: 22-32). Okul, kasım ayının başında daha önce hazırlık eğitimi veren bir sınıfla faaliyete geçti. Okulun ihtiyaçları kamp sakinlerinden elde edilen gelirlerden karşılandı. 1923 yılında kampta elde edilen gelirlerden 4.862 frank okulun masrafları için ayrıldı. Okulun varlığını sürdürmesi için bağışlar da kabul edildi. Birçok kişi okul için kendiliğinden bağış yaparken 1924'te kamp içinde yapılan bir koleksiyondan 460 frank elde edildi. Aynı yıl kilisede, 278 frank bağış toplandı (Gauthier, 2016: 105). Kamptaki çocukların zorunlu katılımlarını öngören eğitim sürecinde matematik, fizik ve coğrafya gibi dersler ücretsiz olarak verildi. Maaşları kampın gelirlerinden ödenen üç erkek ve üç kadın öğretmen Ermenice

öğretimini gerçekleştirdiler. Üçü de İstanbul kökenli olan öğretmenlerin isimleri Maria Derderyan, Maria Sevedcıyan ve Setrak Tasmacıyan'dı (Boghossian, 2009: 68-69). Okul yönetiminin başında Aram Ceviz bulunuyordu. Kampta öğrencilere ders verilmesi ile Fransa'ya göç eden Ermenilerin kendi dillerini unutmamaları ve dil becerilerini geliştirmeleri hedeflenmekteydi. Bu nedenle eğitim dili Ermenice ve Fransızca olarak belirlendi. Öğretmen kadrosu içinde Fransızca derslerini verecek iki Fransız öğretmen de yer almaktaydı. Ermenilerin ülkeye göçlerinin hız kazanması ile kampta eğitim gören öğrencilerin sayıları da artmaya başladı. 1923 Aralık ayından Nisan 1924'e kadar olan dönemde yaklaşık 300 kız ve erkek çocuk okula alındı (Gauthier, 2016: 105). 1925 yılına gelindiğinde kampta, 400'den fazla öğrenciye eğitim verilmekteydi (Temime, 2007: 22-32). Anaokulunda ise yaklaşık 100 öğrenci vardı. Çocuklar, ailelerinin yer değiştirme hareketlerine bağlı olarak gelir ve giderlerdi. Kamp yöneticileri, eğitimleri göç hareketlerine bağlı olarak kesintiye uğrasa da Ermenice eğitim sayesinde öğrencilerin anadillerini öğrenme noktasında hızla aşama kaydetmelerinden memnun oldular (Foto 2). Bu ilerleme dönem sonu sınavlarının takiben 1924 Temmuz ayında 2000'den fazla kişiyi bir araya getiren etkinlikte görüldü. Belirtilen etkinlikte çocukların kaydettikleri ilerleme ile kamptaki ahlaki ve ekonomik durum dışardan gelenlere sergilendi (Gauthier, 2016: 105). Diğer taraftan okulun bulunduğu kulübe Pazar günleri, Pederler Hagop Boyacıyan ve Kalusd Der-Movsesyan ile kamp sakinlerinin Pazar ayinlerini yaptıkları bir şapele dönüştürülürdü (Boghossian, 2009: 70). Diğer taraftan Ermenilerin Marsilya'da Oddo Kampı'ndaki şapel olarak da kullandıkları okullarının yanı sıra birkaç tane daha şapelleri vardı (Sahakyan, 2018: 247-267).

Les élèves de l'école du camp Oddo en 1925

Foto 2. Eğitim alan kamp sakini çocuklar ve eğitim aldıkları yer (Kaynak: <https://tourismemarseille.com/fiche/cathedrale-armenienne-gregorienne-serpotz-tark-mantchatz-marseille/09.11.2020>).

Kamp sakinlerinin güvenlik ve eğitim ile ilgili sorunların yanı sıra sağlık sorunları da çözülmeye çalışıldı. Özellikle de çok sayıda insanın pek de sağlıklı olmayan koşullarda bir arada bulunmaları kamp şartlarının sıhhi açıdan da geliştirilmesini gerekli kılmaktaydı. Zira 1922-1923 yıllarındaki hızlı göç akışından dolayı Oddo Kampı aşırı kalabalıktı ve yaşam koşulları Victor Hugo kampından daha kötüydü. Yazın sıcak ve tozlu olan Oddo Kampı'nda, kamp sakinleri barınakların kirliliği, temizliğin azlığı ve yetersiz beslenmeden dolayı hastalıklara maruz kaldılar. Elverişsiz şartları nedeniyle patlak veren salgın sonrasında kampa yeni göçmen girişi yasaklandı (Burgess, 2008: 152-153). Bu olumsuz ortama karşın Oddo Kampı'nda konaklamanın ücretsiz ya da oldukça düşük ücretli olması kampın idaresinin kampta çalışanların maaşlarını karşılanmasının yanı sıra kamptaki şartları iyileştirmek için adımlar atmasına olanak verdi. Kamp sakinleri, gönüllülük esaslı olarak gerekli malzemeleri temin ederek 34 kışlanın çatılarını, duvarlarını ve tabanlarını tadilata da tabi tuttular. Buraların donatılması için yatak ve mobilya gibi gerekli eşyaları temine gayret ettiler. Kamp şartlarının fiziki anlamda iyileştirilmesinin yanı sıra gerekli hijyen tedbirlerini almaya çalıştılar. Kamptaki hastaların sağlık sorunlarıyla Ermeni doktorlar Semerciyan ve Raketciyan ile Fransız doktor Dr. Trabuc'a tarafından ilgilenildi. Kampın eczası M. Thomas Meneviçyan'dı. Fransız Doktor Trabuc'un da gayretleri ile hasta olanlar Hôtel-Dieu ve Conception hastanelerine kabul edildi. Hamile olan kamp sakinlerinden bazıları Belle de Mai doğum servisine alındı (Boghossian, 2009: 66-68).

Fransa'ya göç eden Ermenilerin geçici yaşam alanları olan Oddo Kampı, 1925 yılında kapatıldı. Bu gelişme, İnsan Hakları Birliği'nin (La Ligue des Droits de l'Homme) Fransa İçişleri Bakanlığı'na bir ay sonra yaptığı

çağrı ile L'œuvre, La Dépêche ve Le Peuple gibi Fransa'da faaliyet gösteren basın organlarına haber konusu oldu. Belirtilen gazetelerde, İzmir göçmeni Ermenilerin yerleştirildikleri kampta kayıtlı 6.000'den fazla Ermeninin iş bulana kadar konakladığına değinilmektedir. İnsan Hakları Birliği'nin çağrısı ise, kampın kapanmasının ardından hâlen kampta bulunan 2.075 kişinin 1.458'i 15 yaş civarında ve 615'inin çocuk ve kadınların pek çoğunun dul ve çocukların yetim olmasından ve zor durumda olan Ermenilerin yurtsuz kalmalarından dolayı kampın ivedilikle açılması gerekmektedir (L'œuvre, *Pour Les Arméniens du camp d'Oddo*, 29.03.1925; La Dépêche, *Pour Les Arméniens du Camp d'Oddo*, 27.12.1925; Le Peuple, *Pour Les Armenien du Camp d'Oddo*, 29.09.1925). Kampın kapatılmasının gerisinde yatan sebeplerin başında 'agglomération d'étrangers (yabancıların yığılması)' ve kampın Fransız yetkililerin istemeyecekleri biçimde Fransız makamlarının etkili bir kontrolü olmaksızın şehrin ortasına genişlemesi etkili oldu. Esasen kampa yerleştirilen Ermeniler, Oddo Kampı sayesinde belirli bir alanda tutuldular. Buna karşın kamp sakini Ermeniler, kendileri için bir hayat kurma isteklilikleri bağlamında kampın dışına doğru taşarak süreç içinde kampı boşalttılar. Daha iyi bir hayat kurmak isteyen Ermeni göçmenleri Marsilya şehir merkezinden ziyade şehrin dışındaki işlere doğru yönlendirildiler. Göçlerin tedrici olarak gerçekleşmesi kamp hayatının keskin bir biçimde sonlanmaması anlamına da gelmekteydi. 1927 Nisan ayında kampta yaşayanların tasfiyesi tamamlandı. Kamptan ayrılan Ermeni göçmenlerinin sayısı üzerinde de tartışmalar olmakla birlikte 14.000-15.000 kişinin kampı boşalttığı tahmin edilmektedir. Ermeni göçmenleri Rhone vadisi boyunca, Marsilya, Gardanne, La Ciotat gibi iş bulabileceklerini düşündükleri yerlere doğru doğru yayıldılar (Temime, 2007: 22-32).

Oddo Kampı, Fransa İçişleri Bakanlığı'nın aldığı karar uyarınca kapatılırken Fransa'daki Ermenilerin örgütlü hâle gelmelerini sağlayacak ilk yapılar da ortaya çıktı. Kampta yaşayan Ermeni kadınlar, 25 Ocak 1924'te ulusal gelenekleri yaşatmak ve yaşlı, hasta, dul ve yetimlere maddi yardımda bulunmak amacıyla bir dernek kurdular. Bu komitenin üyeleri Bayan Aghavni Rusyan, Roza Erziyan, Makruhiye Antikacıyan'dır. Bu kadınlar, Okulun masrafları için para toplanmasından sorumlu olanlar bu dernekleri ile pazar günleri şapelin önüne kurulan sandıkla yardım toplamaktaydılar. Son olarak kamp sakinleri, Ermenilerin Fransız topraklarına gelmelerinin ardından nasıl karşılandıkları sorusuna cevap olabilecek bir duygunun ifade edildiği iki etkinliğe yaptılar. Oddo Kampı öğretmenlerinden olan Bayan Derderyan'ın R.P Komitas'ın yönettiği ünlü koroda yer aldığı dönemde, kamptaki çocukların yer aldıkları ve kampın varlık gösterdiği dönemde faaliyet gösteren küçük bir koro şenlikte sahne aldı. Konser, okulun 1923-1924 yılı kapanış töreninde Minas Çeraz'ın başkanlığında Théâtre des Variétés'de yaklaşık 2.000 kişinin katılımıyla gerçekleşti. Günümüzde farklı ülkeler ve şehirlerde Fransız dili ve kültürünün yayılmasını amaçlayan Alliance Française'nin başkanı Pessemain, öğrencilerin kısa sürede iyi derecede Fransızca öğrenmelerine şaşırdığını söyledi (Boghossian, 2009: 69-70). Dönem sonu sınavlarının ardından yapılan etkinlikle çocukların kaydettiği ilerleme, kamptaki ahlaki ve ekonomik durumun dışardan gelenlere sergilenmesi de amaçlanmaktaydı (Gauthier, 2016: 107-108). Diğer etkinlik Fransız basınının da yer verdiği, Fransız bayrağı altında çarpışan ve 1918'de Filistin'e gönderilen Ermeni askerleri için düzenlenen bir anma töreniydi. Fransız gazetelerin haberine göre, kamp sakini 2800'den fazla Ermeni göçmenin iştirak ettiği Oddo Kampı'ndaki törene askeri ve sivil yetkililer katılarak konuşmalar yaptılar. Törende, Ermenistan'ın Marsilya konsolosluğunu yapan M. Mirzayan konuşmasında Fransa'nın Ermenilere kapılarını açmasından dolayı duydukları memnuniyeti dile getirdi (L'action Française, *En l'honneur des Soldats Arméniens Morts Pour La France*, 12.10.1924; L'Homme Libre, *En l'honneur des Soldats Arméniens Morts Pour la France*, 13.10.1924). Mirzayan'ın Ermeni soydaşlarına kapılarını aralamasından duyduğu memnuniyeti Fransız yetkililere bildirmesi beraberinde Fransızların Oddo Kampı yıllarında Ermenilere yönelik muamelelerinin üzerinde durulmasını gerekli hâle getirir. Bu gereklilik beraberinde Mirzayan'ın dile getirdiği memnuniyetin yalnızca Fransızların Ermenilere kapılarını aralamalarından ya da Oddo Kampı sakinlerine yönelik sergiledikleri bütün tavırlarından kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusunun cevabı olacaktır.

4. Fransızların Ermenilere Yönelik Tavırları

Ermeniler, Anadolu topraklarının işgal yıllarında Fransızlarla birlikte hareket ettiler; ancak Fransızların Anadolu'ya hâkim olma ve Ermenilerin Büyük Ermenistan idealini taşıyan girişimleri, büyük oranda başarısızlığa uğradı. Bu durumun ardından Ermenilerin Fransa'ya göçleri hız kazandı ve Oddo Kampı'na yerleştirilme süreçleri yaşandı. Oddo Kampı'ndaki Ermeni varlığı, Fransızların göçmenlere yönelik tavırlarının nasıl olduğunun anlaşılması için oldukça önemlidir. Bu bağlamda kampın önde gelen isimlerden Mirzayan, bir etkinlikte soydaşlarına kapılarını açtıkları için Fransızlara duydukları memnuniyeti dile getirdi. Hatta ülkelerine yönelen Ermeni ve Rus göçmenlerini kabullerinin hümanist Fransız geleneklerinden kaynaklanarak daha çok Fransız hükümetinin misafirperverliğinin bir yansıması olduğu da ifade edildi (Lewis, 2007: 219-221). Kabullerine yönelik bu olumlu ifadeler, Ermenilerin ülkedeki ilk yıllarında her alanda karşı karşıya kaldıkları muamelelerin bir yansıması olup olmadığı sorusunun belirmesine neden olmaktadır. İlk karşılaşmaya

yönelik ifadelerin ötesinde ülkedeki genel durumun ve Ermenilere yönelik tavrın bütüncül olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda Oddo Kampı'nın da bulunduğu ve Fransa'nın en önemli liman şehirlerinden olan Marsilya'daki Ermeni göçmenlere yönelik tavrın göç sürecinin başında ve sonrasında nasıl olduğunun ortaya konulması gerekmektedir.

Ermeni göçleri, başta Marsilya gibi liman şehirleri olmak üzere Fransa'ya yönelik yoğun bir göç hareketliliğinin yaşandığı bir süreçte gerçekleşti. Esasen Marsilya yönetimi, 23 kilometrelik limanı ve 57 kilometrelik sahil şeridi ile 22.800 hektar dolaylarında araziye sahip olup duvarlar içindeki Paris'in iki katından daha geniş bir alanda idare gerçekleştirmekteydi (Foto 3). İki savaş arasında şehirdeki kırsal yaşam için tesis edilen köyler Old Port'tan kuzey, doğu ve St. Henri, St. Louis, Les Aygalades, Le Canet, La Capelette, Endoume ve ötesinin yer aldığı güneye kadar uzanmaktaydı (Lewis, 2002: 66-96). Marsilya, Akdeniz kıyısındaki şehirlerden biri olarak göçmenlerin Avrupa'daki en önemli duraklarından biriydi. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından denizcilik alt yapısı, coğrafi konumu ve sıradan insanların yapabileceği işlere olanak sağlaması ile en önemli göç merkezlerinden ve Avrupa'ya geçiş noktalarından biri oldu. Göçmenler ağırlıklı olarak şehrin kuzey taraflarına ve Fransız işçi sınıfının yaşadığı kısımlara yerleştirildiler (Tortel, 2021: 364-385). Her ne kadar şehirde bir işçinin işe erişimi ve yeni bir hayat kurması için şartlar elverişli olsa da göç hareketliliği henüz I. Dünya Savaşı'ndan çıkmış ve hızla II. Dünya Savaşı'na doğru giden Fransız şehirlerinden Marsilya'da dengenin bozulmasına yol açacak nitelikteydi. Zira nüfusu 700.000'e ulaşmayan şehirde gerçekleşen ani göç akımı beraberinde çok sayıda sorunun da ortaya çıkmasına neden oldu. Özellikle de göçmenlerin kendi ihtiyaçlarını karşılayacak hâlden uzak oluşları ve şehrin gelenleri kaldırma potansiyelindeki yetersizlik sosyal sorunların doğmasına yol açabilirdi. 1880'lerdeki krizden beri az sayıda konutun inşa edildiği Marsilya'da, bazı konut projelerine rağmen hızlı ve düzensiz göçlerle konut sorunu çözülmesi gereken en önemli meselelerden biri hâline geldi. Marsilya şehir merkezindeki 'borsa arkası' olarak adlandırılan yerde yarım asır boyunca çivi çakılmazken tren garı yanında ve kuzey bölgelerinde gecekondu tarzı evler vardı. Kaçak ve düzensiz yapılaşmaya rastlanan kentte, göçlerin yoğun olarak I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından gerçekleşmiş olması da şehirdeki mevcut sorunların giderilmesini oldukça zorlaştırıyordu. Çarpık kentleşmenin ve konut sıkıntısının olduğu Marsilya'da liman ve istasyon arasına yerleştirilen muhtaç durumdaki göçmenler, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Aix limanı ve Belsunce meydanı dolaylarındaki mobilyalı hotellerde barınmanın yollarını aradılar. Bunlardan Ermeniler, bütün aile fertleri ile birkaç metrekairelik odaları paylaştılar (Temime, 2007: 22-32).

Foto 3. Kampın içinde bulunduğu durumu gösteren bir fotoğraf (Kaynak: <https://westernarmeniatv.com/en/108762/odd-camp-adopted-by-armenian-refugees-in-1922-1927-2>, 11.11.2020).

Göçmenler açısından şartların pek de parlak olmadığı bir dönemde şehre göç eden Ermenilerden bazıları Marsilya limanında, fabrikalarda ve madenlerde en güç ve tehlikeli işleri yaparak ağır şartlarda çalıştılar. Erkek, kadın ve çocukların çalışma hayatına atıldıkları şehirde günde on ila on iki saat mesai yapmalarına rağmen emeklerinin karşılığında çok cüzi ücretler aldılar (Boghossian, 2009: 62). Şartların genel itibariyle kötü olduğu Marsilya'daki Ermenilerin yerleşim alanlarının başında hiçbir hazırlığın yapılmadığı ve zorla yerleştirildikleri Oddo Kampı geldi (Mandel, 2003: 34). Daha önceleri askeri kamp olarak kullanılan Oddo Kampı'ndaki barakalar, harap hâldeydi. Kamp sakini Ermeniler, kendi ekonomik durumlarının elverişli olmaması ve kampın kapasitesinin nüfuslarına nazaran yetersizliğinden dolayı yoksulluk ve aşırı kalabalığa maruz kaldılar. Oddo Kampı'nda yaşayan 857 erkekten yaklaşık 500'ü kendilerini idare edebilecek nitelikte

işlerde çalıştılar. 400'den fazla kadın ve yetim herhangi bir destekten mahrumdu. Bu durum karşısında Lewis, 'Bunlar (Ermeniler) iğrenç bir yerle karşılaştılar. Yarınlarını düşünmeden yaşamayı kabullendiler. Pek çoğu kaynaklarını tükettiler ve civara savrularak küçük evler (gecekondu) inşa ettiler' cümlelerini kullandı (Lewis, 2002: 66-96).

Mirzayan'ın soydaşlarını ülkelerine kabullerine ilişkin Fransız idaresine ilettiği memnuniyete, Oddo Kampı'nın mevcut şartlarının elverişsizliği ile gölge düşürdüğü gayet açıktır (Foto 3). Oddo Kampı, 1922-1923 yıllarındaki hızlı göç akışından dolayı aşırı kalabalıktı ve yaşam koşulları Victor Hugo'dan daha kötüydü. Elverişsiz koşullar, kamp sakinlerinin salgın hastalıklarla yüzleşmesine neden oldu (Burgess, 2008: 152-153). Mirzayan'ın dile getirdiği memnuniyet dahası Ermenilerin ülkeye bir yolla giriş yapmalarına izin verilmesi ya da yerleşimlerinin ardından Ermeni varlığına göz yumulmasına yönelik olmalıdır. Zira Fransız idaresi yaptığı 80.000 dolarlık yardımın ötesinde Ermenilerin yerleşimleri ve yerleşimlerin gerektirdiği meblağlarla alakadar olmak istemedi. 1920'lerin sonunda Fransa'daki Ermeniler, Verem gibi salgın hastalıkların şüphelileri olarak görüldüler. Hastalık karşısında Fransızların olağan uygulamaları, hastaların sanatoryuma sevk edilmeleriydi. Fransızlar, hastaları sanatoryuma sevk etmedikleri gibi tedavilerindeki mali yükü de üstlenmediler. Hastalığa yakalananlar, Fransız topraklarında yaşasalar da Fransız vatandaşlarıyla aynı muamelelere tabi tutulmadılar. Verem, Ermeniler arasında en yaygın hastalıklardan biri hâline geldi. Yalnızca 1926 yılında 1.000 civarında Ermeni'nin ölmesine neden olan hastalık karşısında Dr. Eugène Prat-Flottes, bir broşür hazırlayarak dünyanın her tarafındaki Ermeni hayırseverlere Fransa'da bir sanatoryum açmak için yardım çağrısında bulundu. Dr. Eugène'ye göre, 'hasta Ermeniler, bir sanatoryuma sevk edilerek hava, güneş ve hijyen ile en modern ve yoğun tedaviyi almaldırlar'. Yerel idareciler de zamanla kampta yoksulluğun artması ve hijyen koşullarının kötüleşmesinden daha fazla rahatsızlık duymaya başladılar. Marsilya Belediye Başkanı Siméon Flaissières, git gide artan nüfusa ev sahipliği yapan kampta sorunların çoğaldığını ve mevcut hâli ile şehrin hijyeni açısından durumun hoş görülemez olduğunu kaydetti. Ermeni göçmenlere kullanmak üzere kaynak aktarımı noktasındaki bütün taleplerine rağmen Dışişleri ve Sağlık Bakanlıkları tarafından hiçbir desteğin verilmeyeceğini belirtti (Mandel, 2003: 33-35). 1929 yılında Ermeni doktorlar Kololyan ve Krikoryan, bir türlü gereken destek verilmediğinden hızla artan hastalığın önüne geçebilmek için yardım çağrısında bulundular (Le Foyer, *Projet de Lutte contre la Tuberculose parmi les Arméniens en France*, 15.01.1929).

Flaissières, Ermenileri doğudan çiçek, tifüs ve vebayı getirmekle de suçladı (Hewitt, 2019: 98). Büyük bir toplumsal tehdit hâline gelen Oddo Kampı sakinlerini 'lamentable human herbs (acınası insan sürüleri)' olarak nitelendirdi. Kampa yeni göçmenlerin kabul edilmemesi gerektiğine dair şikâyetinde bulundu (Burgess, 2008: 152-153). Marsilya Belediye Başkanı'nın Oddo Kampı sakinlerine dair kullandığı dil aynı zamanda 1920'lerin ilk yıllarında Ermenilerin Marsilya'ya gelişleri ile ortaya çıkan rahatsızlığın ve Ermenilere karşı takınılan patolojik tavrın yansımasıdır (Lewis, 2002: 66-96). Ermenilerin de aralarında bulunduğu yabancıların ülkedeki yoğun varlıkları karşısında 'agglomération d'étrangers (yabancı yığılması)' tabiri kullanıldı ve göçmenlere karşı genel manada olumsuz tavırlar sergilendi (Temime, 2007: 22-32). Gündelik hayatta devletle ya da toplumla ilişki kurulmasını gerektiren durumlar ise, göçmen Ermenilere nasıl bakıldığı sorusuna cevap olabilecek nitelikte uygulamaları gün yüzüne çıkardı. Örneğin, Ermenilere de verilen ve geçerlilik süresi üç yıl olan yabancı kimlik kartları göçmenlere bakışı yansıtmaktaydı. Yeni bir adrese taşındıklarında ya da süresi sona ermeden bir ay önce, yabancıların polis heyetine kimliklerini vizelettirmeleri gerekirdi. Fransız memurlar, vize tarihini geçirerek üç ay boyunca kaçak duruma düşenlere acımasızca muamelelerde bulundular (Boghossian, 2009: 62).

Marsilya'da maruz kaldıkları muamelelerin bir yansıması olarak dışlanma duygusu Ermenilerce yakından hissedildi. Esasen İtalyan, İspanyol gibi farklı milletlerden işçi sınıfına mensup olanlar 'pis yabancı' olarak da görülmekteydi (Boghossian, 2009: 67). Fransızlarla aynı dinin mensubu olsalar da Ermeniler de ayrımcılığa uğradılar. Marsilyalıların bir kısmı Ermeni göçmenlerinin şehirlerine gelmelerinden rahatsızlık duydular. Ağırıklı olarak Türkçe ve Ermenice konuşan Ermeniler, kültür itibarıyla şehir sakinlerinden farklı görüldüler (Temime, 2007: 22-32). Marsilya'ya giden Ermeniler, Marsilya belediyesince 'yabancılar, hoşgeldiniz!' şeklindeki dışlayıcı bir ifade ile karşılandılar (Mouradian-Kunt, 2010: 19). Ermenilere yönelik dışlayıcı tavır en yalın hâliyle Ermenilerin son derece ağır bir hareket olan 'indolent orientals (uyuşuk doğulu)' adlandırmalarıdır (Lewis, 2002: 66-96). Kampın kapatılması da kamp sakinlerinin şehrin genel güvenliğine ve Fransızların asimilasyonist politikalarına zarar vermesinden kaynaklandı. Kamp sakinlerinin büyük oranda kendi kendilerine yetmelerini sağlayan koloni idaresinden dolayı asimilasyona direnmeleri söz konusuydu. Ermeniler, kamptaki mevcut hâllerleriyle Fransız idarecilere uyum noktasında sıkıntı yaşatacaklardı. Bu durum basın tarafından da körüklenerek kampın kapatılması yoluna gidildi (Mandel, 2003: 35-37).

Oddo Kampı'nın kapatılmasını takip eden yıllarda Lewi, Marsilya'daki yerleşimcilerin çok sayıda haklarının olduğunu şehirdeki Ermenilerin başlarından geçen hadiseler üzerinden örneklendirerek ortaya koymaktadır. Lewi'nin örneklem olarak ele aldığı isimlerden ilki, 24 yaşında ve bekar olarak günlük işlerde çalışan

Garabet'tir. Garabet, 1932 yılında Marsilya'nın merkezinde Torte Caddesi'nde kiralık bir evde yaşamaktaydı. Bir gün kimliksiz hâlde polis tarafından yakalandı. Kayıtlı bir ikametgâhı olmadığından yargılanmak üzere mahkemeye sevk edildi. Kaçak işçi olarak çalışması ve düzenli bir ikamet adresinin olmaması dolayısıyla hakkında ikamet reddi cezasının verilmesi istendi. Garabet, ivedilikle Fransa'yı terk etme cezası ile karşı karşıya kalsa da çok geçmeden cezası aynı cadde üzerinde başka bir kiralık yer bularak taşınmasıyla çözüme kavuşmaya indirildi. Harutyun T. isimli bir Ermeni ise başka bir soydaşı ile kavga etmekle suçlanarak 15 gün hapis cezasına çarptırıldı ve sürgün edilecekti. Marsilya'daki Vallon des Tuves'te güvenlik şefi ve polis genel sekreterinin müdahaleleri ile sürgün yerine uyarılma cezası aldı. Buna karşın İçişleri Bakanı, yurt dışına sürülmesi kanaati ile daha sert bir cezaya çarptırılması gerektiğini bildirirse de Marsilya yerel idarecilerinin kararı ile yurt dışına sürülme cezası uygulanmadı. Lewi, benzer biçimde pek çok durumda ülke dışına göndermekten ziyade uyarma cezasının verildiğini de kaydetmektedir.

Lewi'nin örneklem olarak ele aldığı kişilerin yaşadıklarının yabancıların haklarının genişliğini ispat noktasındaki yeterliliği tartışmaya açıktır. Bununla birlikte hadiselerdeki ilgili kişilere yönelik muamelelerden hareketle göçmenlere karşı esnek davranıldığına dair bir yapılabılır. Yine de belirtilen örnekler, Oddo Kampı'nın varlığını sürdürmediği ve dünyanın hızla II. Dünya Savaşı'na sürüklendiği bir dönemde Fransızların tutumlarının değişime ya da kısmi gevşemelere uğrayabileceğinden yanıltıcı olabilir; çünkü Oddo Kampı'na yerleştirilen Ermeniler, belirli bir alanda bulunmalarının ötesinde Marsilya şehir merkezinde düzensiz bir biçimde yayılmalarının Fransız makamlarını rahatsız etti. Nitekim kamptakileri, Fransa'da bulunmanın doğurduğu mükellefiyetleri yerine getirmemekle suçlayan İçişleri Bakanlığı, Marsilya dışına çalışmaya gidenlerin kimliklerini iptal etmekle kalmadı (Gauthier, 2011: 73-104). Fransız makamları, Oddo Kampı'ndaki Ermeni göçlerinin önüne geçmek için türlü adımlar atmaya çalıştılar. Marsilya Belediye Başkanı olan Siméon Flaissières de yoğun Ermeni göçleri karşısında Ermenilere karşı ırkçı yaklaşımlar sergileyerek Ermenilerde derin yaralar açtılar (Boghossian, 2009: 62). Göçmenlere bir dönem yardımcı olan Bouches-du-Rhône bölgesi Valisi Louis Thibon, yalnızca 1923 yılı Ekim ayında 4700'den fazla Ermeni'nin geldiği Marsilya'ya yeni göçmen alınmaması yönündeki teklifini çok kere yineledi. Lozan Antlaşması ile birlikte bağımsız bir Ermenistan oluşturulsa da Ermenilerin tamamen Ermenistan topraklarına yerleştirilmesinin imkânsızlığıyla işi olmayanların Fransa topraklarına yerleşmelerinin önüne geçmek için ülkeye girişlerinin engellenmesi kararlaştırıldı. Ulusal Birlik kabilesinin başında olan ve Dışişleri Bakanlığı yapan Raymond Poincaré, İstanbul, Selanik ve Atina konsolosluklarına Ermenilere vize verilmemesi emrini ilettili. İtalyan ve Fransız gemilerine binerek transit geçiş vizeleri ile Marsilya'ya gitmek isteyen Ermeniler için de bir bildiri yayımlattı. Poincaré, transit vizeleri aracılığıyla Ermenilere yönelik yasağın delinmesi noktasındaki açığı kapatmak amacıyla Ermenilerin bütün transit geçiş vizelerinin kaldırıldığını konsolosluklara bildirdi (Lewis, 2007: 222-223). Göç edenlerin geldikleri yere dönmelerini sağlamak için sınırların ya da indirme limanlarının idarelerine hiçbir tavizin verilmemesi yönünde talimat gönderildi. Marsilya Yabancılar Servisi Şefi, işverenlerin gerekli bir biçimde açıklamaksızın işçilerine kimlik dağıtılmamasını savundu. İşverenler de kaynak yetersizliğinden ve çalışabilecek durumdaki kendi vatandaşlarına rakip olarak gördüklerinden yabancıların ülke dışına gönderilmelerine destek verdiler. Bu gerekçelendirmelerden ötürü 1930'lardaki krizde çok sayıda göçmen zor durumda bırakıldı. Bu süre zarfında ülkedeki ekonomik durum, Ermenilerin işten çıkarılmaları için bahane olarak kullanıldı. Örneğin 1925 yılında Marsilya Yabancılar Servisi Şefi, göçmenlerin ülkeye gelişlerinin bir işe kabul edildiklerine dair belgenin ibrazını zorunlu hâle getirerek Oddo Kampı'ndaki Ermenilerin de çalıştırılmalarının önüne engel koydu. Fransa'ya Ermeni göçlerinin önünün alınması ve çalışma hayatında çıkarılan zorluklara rağmen Ermeniler geçmişlerinden gelen ticari yetenekleri ile hızlı bir biçimde ülke ticaretinde yer almaya başladılar. Ağırlıklı olarak zanaatkar ve çiftçi olan Ermeni göçmenler, Nazizm'in etkisi ile Yahudiler gibi uzun zaman ayrımcılığa maruz kaldılar (Lewis, 2007: 224-225). Maden sahalarının bulunduğu Marsilya ve Bouches-du-Rhône'de görev yapan polislerce, komünizm ve sendikal faaliyetlerin ortaya çıkma ihtimali karşısında Ermenilerin de aralarında yer aldığı göçmenler gizlice takip edildi. Polisler, göçmenlerin tavırları ve hareketleri hakkında geniş kapsamlı raporlar tuttular. Polis raporları, maden toplumunda ve özellikle de yabancı işçiler arasındaki gerilimi de ortaya koymaktadır (Diamond, 2005: 61).

5. Sonuç

Fransız toprakları, XIX. asrın sonlarına doğru farklı milletlerden göçmenlerin yoğun olarak göç ettikleri yerlerden biri hâline geldi. Gerekçeleri birbirinden ayrı olsa da Fransa'ya göç eden milletlerin arasında Ermeniler de yer aldılar. Birkaç asırdır Fransızlar ve Ermeniler arasında sürmekte olan ilişkiler, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında daha da yoğunlaştı. Tehcir hadisesi ile birlikte Ermeni göçleri, kitlesel hâle gelerek zamanla Fransa'ya doğru yönelmeye başladı. Bilhassa Anadolu'nun işgal yıllarında müttefikliğe dönüşen ilişkiler, süreç sonunda Anadolu'ya yönelik hedeflerin başarısızlığa uğramasıyla Ermenilerin Fransa'ya göçlerine hız kazandıracak bir dönemin yaşanmasına neden oldu. Marsilya merkezli olarak gerçekleşen göçlerde, I. Dünya Savaşı'ndan çıkan Fransa'daki şartların elverişsizliği ile göçmenler daha önceleri askeri kamp olarak kullanılan yerlere yerleştirildiler. Ermenilerin yerleştirildikleri kamplar arasında Oddo Kampı öne çıktı. Oddo Kampı, Fransız idarecilerinin bir göç hareketi ülkelerine yöneldiğinde nasıl tavır sergilediklerinin ortaya konulması açısından önemli bir örnektir. Fransız-Ermeni ilişkilerinin evrildiği süreçte kampın yerleşkesinde bulunan barakaların bakıma ihtiyaç duyuluyordu. Fransa'da yaşayan Ermeniler, kamptaki şartların iyileştirilmesi için idari bir yapı teşkil ettiler. Kamp idaresinin çabaları ile kamp sakinlerine güvenlik, eğitim ve sağlık gibi temel alanlarda hizmetler verilmeye çalışıldı. Kamptaki okulda, Ermeni göçmenlerin Fransız topraklarına uyum sürecini kolaylaştırmak için Fransızca eğitim verildi. Çalışabilecek durumda olan kişilerin iş bulma süreçlerinde yaşadıkları dil zorluğunu aşmak için işçi ve işveren arasında aracılık yapan bir ofis kuruldu. Buna karşın günümüze ulaşan fotoğraflara bakıldığında idaresinin bütün çabalarına karşın kamp, bir insan grubunun istif edildiği alan görüntüsündeydi. Mevcut durumunun elverişsizliği ile salgın hastalıklar başta olmak üzere çok sayıda tehdiye açıktı. Kamp idarecileri ve sakinlerinin karşı karşıya kaldıkları olumsuzluklar sadece kamptaki fiziki şartlardan kaynaklanmadı. Fransız yöneticileri, Ermeni göçmenlerin yoğun bir biçimde ülkelerine gelmelerinden rahatsızlık duyarak göçlerin önünü almak istediler. Oddo Kampı'nın idaresinde önde gelen isimlerden Mirzayan, bir toplantıda ülke yönetiminin topraklarını soydaşlarına açmasından duyduğu memnuniyeti ifade etse de Ermeni göçmenler, Fransızların Ermeni göçü karşıtı tutumları ile pek çok alanda yüzleşmek zorunda kaldılar. Fransızlar, farklı sektörlerde çalışmak kaydıyla yeni yaşam alanlarında hayata tutunmaya çalışan Ermenilerden bazılarını çeşitli zorluklar çıkararak çalışma hayatının dışına sürüklediler. Polis vasıtasıyla özellikle de siyasi faaliyet bulunma ihtimalleri olanları takip ederek kontrol altında tutmaya çalıştılar. Fransız idarecilerin mevcut tutumları ile Ermenilerin tabi tutuldukları en yoğun muamelelerden biri dışlanma oldu.

Kaynaklar

- Akgönül, S. (2002). Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobcilik. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 5, 222-251.
- Ataöv, T. (2014). *Ermeni Önderi Boghos Nubar'ın İtirafları 1915-1918 Arası Belgeler*. İstanbul: Yedi Tepe Üniversitesi Yayınları
- Bağçeci, Y. (2010). Osmanlı Belgelerine Göre Berlin Antlaşması'ndan I. Dünya Savaşı'na Kadar Fransa'nın Ermeni Politikası. *Turkish Studies*, 5(4), 835-859.
- Bashanov, M. (2019). *Türkiye'de Ermeni Meselesi Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri*, Haz.: İlyas Kemaloğlu, Ankara: TTK.
- Bayramol, E. (2013). *Rus Kaynaklarında Ermeni Sorunu 1914-1915*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Boghossian, S. (2009). *La communauté arménienne de Marseille: Quatre siècles de son histoire*. Broché: Editions L'Harmattan,
- Burgess, G. (2008). *Refuge in the Land of Liberty France and its Refugees, from the Revolution to the End of Asylum, 1787-1939*. New York: Palrave Macmillan,
- Camp Oddo, 1922-1927, Réfugiés Arméniens, <https://tourisme-marseille.com/fiche/camp-oddo-refugies-armeniens-de-marseille/>, 09.11.2020.
- Cathédrale Arménienne Serpotz-Tark-mantchatz, les Saints Traducteurs, <https://tourisme-marseille.com/fiche/cathedrale-armenienne-gregorienne-serpotz-tark-mantchatz-marseille/>, 09.11.2020
- Chenorhokian, H., Rise, Diaspora! *Rnuly úuúlnı (ragmamoul.net)*, 05.08.2015.
- Diamond, H. (2005). Vichy, Resistance, Liberation New Perspectives on Wartime France, Hanna Diamond and Simon Kitson (Ed.). *Conflicting Identities in a Mining Community on Strike 1930-50 (59-72. ss.)*. Oxford: Berg Publisher.
- Gauthier, J. S. (2011). L'accueil dans les écoles de Valence des enfants des premiers réfugiés arméniens (1923-1936). *Documents pour l'histoire du Français Langue étrangère ou Seconde*. 73-104. <https://doi.org/10.4000/dhfles.2126>.
- Gauthier, J. S. (2016). Parcours migratoires et scolaires d'enfants arméniens à Valence durant l'entre-deux-guerres. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Université de Lyon, Lyon.

- Göçmen, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>, 11.09.2020.
- Gürün, K. (2010). *Ermeni Dosyası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni Tehcir ve Gerçekler (1914-1918)*. Ankara: TTK.
- Hewitt, N. (2019). *Wicked City The Many Culture of Marseille*, London: Hurst&Company.
- Huard, J. L. (2007). La présence arménienne dans l'entre-deux-guerres dans la région Rhône-Alpes. *Hommes et Migrations*. 34-52. <https://doi.org/10.3406/homig.2007.4565>.
- Karabekir, K., (2020). *Ermeni Dosyası 'Nereden Geldiler, Nereye Gidiyorlar?'*. İstanbul: Truva.
- Krafft-Bonnard, A. (1926). *L'exil Arménien*. Genève: Société Générale D'imprimerie.
- Kılıç, S. (2017). *Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleriyle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Ermeni İhtilafı ve Sonuçları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kunt, A. (2007). La Diaspora Arménienne. *S.E.R.*, 3, 321-331. 10.3917/etu.063.03212007.
- L'action Française, *En l'honneur des Soldats Arméniens Morts Pour La France*, 12.10.1924.
- La Dépêche, *Pour Les Arméniens du Camp d'Oddo*, 27.12.1925.
- La Justice, *Les Détenus Arméniens à Marseille*, 09.09.1896.
- Le Foyer, *Projet de Lutte contre la Tuberculose parmi les Arméniens en France*, 15.01.1929.
- L'Homme Libre, *En l'honneur des Soldats Arménie Morts Pour la France*, 13.10.1924.
- Liste des réfugiés arméniens domiciliés au Camp Oddo, Marseille, 1922, <https://webaram.com/biblio/identite/camp-oddoddo>, 02.10.2020.
- Le Peuple, *Pour Les Arméniens du Camp d'Oddo*, 29.09.1925.
- Lewis, M. D. (2007). *Les Frontières de la République, Immigration Limits Universalisme France (1918-1940)*. Marseille: Agone.
- Lewis, M. D. (2002). The Strangeness of Foreigners Policing Migration and Nation in Interwar Marseille. *French Politics, Culture & Society*, 20(3), 66-96.
- L'œuvre, *Pour Les Arméniens du camp d'Oddo*, 29.03.1925.
- Macler, F. (1917). *La France et l'Arménie à travers l'art et l'histoire*. Paris: Imprimerie H. Turabian.
- Mandel, M. S. (2003). *In the Aftermath of Genocide: Armenians and Jews in Twentieth-Century France*, Duke University Press.
- Mathorez, J. (1919). *Les étrangers en France Sous L'ancien Régime*, Paris,
- Mccharty, J. (2019). *Türkler ve Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik ve Çatışma*. (Çev. Fatma Sarıkaya). Ankara: TTK.
- Metintaş, M. Y. (2018). *Ermeni Tehciri Sırasında Sağlık Sorunlarına Karşı Alınan Tedbirler ve Uygulamalar*. İstanbul: Kırmızılar Yayıncılık.
- Mouradian, C. and Anouche, K. (2010) *Les Arméniens en France Du chaos à la Reconnaissance*. Toulouse: éditions de l'attribut,
- Oddo camp, adopted by Armenian refugees in 1922-1927, <https://westernarmeniatv.com/en/108762/oddocamp-adopted-by-armenian-refugees-in-1922-1927-2>, 11.11.2020.
- Özocak, Ö. (2014). Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası. *YTSAM Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, 5, s.3483-3493.
- Özocak, Ö. (2022). Ermeni Diasporası ve Ermenistan: Siyasi, Ekonomik ve Dini İlişkiler. *Asia Minor Studies*, 10(1), 63-74, 10.17067/asm.1009239.
- Reconstruire la Nation. Les réfugiés arméniens au Proche-Orient et en France 1917-1945, <https://www.histoire-immigration.fr/programmation/expositions/reconstruire-la-nation-les-refugies-armeniens-au-proche-orient-et-en-france-1917-1945>, 16.03.2015.
- Sahakyan, V. Spaces of Difference, Spaces of Belonging: Negotiating Armenianness in Lebanon and France', *An Armenian Mediterranean*, Ed.: K. Babayan-M. Pifer, Mediterranean Perspectives, 247-267, https://doi.org/10.1007/978-3-319-72865-0_12.
- Stamboul, *Les événements de Van*, 25.06.1889.
- Süslü, A. (2013). *Ermeniler, Tehcir ve Sonrası*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Tékéian, C. D. (1929). *Marseille, La Provence et Les Arméniens*, Marseille: Siege de L'institut Historique de Provyence,
- Temime, E. (2007). Les Arméniens à Marseille. Des années vingt à aujourd'hui, *Hommes et Migrations*, 22-32, <https://doi.org/10.3406/homig.2007.4564>.
- Ter Minasyan, A. (2006). *Ermeni Kültürü ve Modernleşme Şehir, Oyun, Mizah, Aile, Dil*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Tortel, E. (2021). Marseille, City of Refuge: International Solidarity, American Humanitarianism, and Vichy France (1940–1942), *Esboços*, 28(48), 364-385, <https://doi.org/10.5007/2175-7976.2021.e78244>.

Turabian, A. (1917). *Les Volontaires Arméniens Sous les Drapeaux Français*, Marseille: Au Siège de L'institut Historique de Provence.

Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.

Arşiv Belgeleri

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO). 6/389. (H.21.10.1309).

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri 2.Şube. (DH.EUM 2. Şb.)27/23. (H.07.11.1334).

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH. MKT). 1734/106. (H.04.11.1307).

Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muâmelât ve Islahat Komisyonu Müteferrik (DH. TMİK. M.). 4/4. (H.28.11.1313).

Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muâmelât ve Islahat Komisyonu Müteferrik (DH. TMİK. M.).215/49. (H.20.12.1323).

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
